

КОЗУБЕНКО

Юрій Леонідович,

Аспірант ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький

ДПУ ім. Г.Сковороди»

(Переяслав-Хмельницький)

**ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ М.І.КОТОВА
(1896–1978) В ГАЛУЗІ БОТАНІКИ У ПЕРІОД ЙОГО НАВЧАННЯ**

У статті висвітлюється період формування наукового світогляду М.І.Котова в галузі ботаніки. Цей період охоплює його навчання в 3-ій Харківській чоловічій гімназії та в Харківському університеті (1913–1922).

В статье освещается период формирования научного мировоззрения М.И.Котова в области ботаники. Этот период охватывает его обучения в 3-й Харьковской мужской гимназии и в Харьковском университете (1913–1922).

The article covers the period of formation of the scientific worldview M.I.Kotov in botany. This period covers his training in the third Kharkiv men gymnasium and at Kharkov University (1913–1922).

Досягнення М.І. Котова відіграли важливе значення у розвитку ботанічної науки в Україні. Вони стали підґрунтям до подальших досліджень учених цієї галузі. Завдяки тим умовам, що вплинули на М.І. Котова у ранні роки життя, у нього сформувалися зацікавлення ботанічною наукою та прагнення самому глибше її досліджувати, а також у подальшому з'явилися визначні наукові праці. Тому так важливо показати умови, що вплинули на формування наукових поглядів М.І. Котова. В цьому й полягає актуальність статті.

Метою нашого дослідження є розкриття формування наукового світогляду М.І. Котова в галузі ботанічної науки. Відповідно до мети дослідження поставлені наступні завдання:

- проаналізувати літературу та джерела, що стосуються формування наукового світогляду М.І. Котова;

- висвітлити чинники, якими було зумовлено формування наукового світогляду вченого в галузі ботаніки.

Аналізуючи літературу, слід сказати, що постать М.І. Котова досліджували у своїх працях А.І. Барбарич [1], Т.Я. М'якушко [1], В.В. Протопопова [1], [2], [3], Д.М. Доброчаєва [2], Н.П. Лоскот [3], В.І. Чопик [3]. Дані про умови становлення наукового світогляду науковця у їхніх роботах носять фрагментарний характер. Найбільше відомостей з даної теми міститься у Центральному державному архіві вищих органів влади України [4].

Михайло Іванович Котов народився 27 жовтня (9 листопада за старим стилем) 1896 року в місті Задонську Воронежської губернії (нині Липецька область). Батько по закінченні духовної семінарії вчителював та був інспектором середніх шкіл. Мати була домогосподаркою. У 1899 році батьки переїхали до Харкова, де Михайло Котов отримав середню освіту в Харківській 3-ій чоловічій гімназії. Під час навчання в гімназії юнак захопився природознавством і зацікавився спочатку ентомологією, а дещо згодом і ботанікою. Перші дослідження М.І. Котова стосувалися вивчення лускокрилих (метеликів), і проведені у 1913 році. Результати власних спостережень молодий дослідник занотовував у зошитах. Загалом, у гімназії він пройшов курс навчання, закінчивши 8 класів у 1915 році [2, с. 97].

Під час навчання у гімназії, М.І. Котов познайомився з головою Харківського товариства любителів природи, професором ботаніки Харківського університету, керівником ботанічних робіт Харківського губернського земства Валерієм Івановичем Талієвим і його заступником в товаристві Віктором Григоровичем Аверінім – ентомологом, професором зоології Харківського університету. Ними, на базі студентського гуртка любителів природи при Харківському університеті, ще 1 серпня 1911 року було

засновано Харківське товариство любителів природи. Це була одна із перших в Україні природоохоронна громадська організація.

Вчені помітили здібність допитливого юнака до природничих наук і запонували йому стати членом товариства по закінченні гімназії. Таким чином, з 1915 року М.І. Котов став членом Харківського товариства любителів природи.

І з цього ж року почав займатися науковою роботою. На молодого дослідника в цей період вагомий вплив мав голова товариства Валерій Іванович Талієв. Він надав науковій роботі М.І. Котова геоботанічного спрямування. Зокрема, М.І. Котов узяв участь у земсько-ботанічних дослідженнях Харківської губернії, де він працював у східних повітах, збираючи гербарій та згодом його опрацьовуючи. Під час цих досліджень М.І. Котов особливо зацікавився степовою та крейдянною рослинністю. У цьому ж році виходить його перша стаття «Волчегодник Софьи – *Daphne Sophia Kalen.*», надрукована у «Бюлетенях Харківського товариства любителів природи». Редактором бюлетенів на той час був В.І. Талієв, тож саме він сприяв виданню роботи.

У 1915 році, М.І. Котов узяв участь в екскурсії до села Урезово (Валуйський повіт Воронежської губернії), де збирав рослини та спостерігав за метеликами. Результати цих екскурсій, за сприяння заступника Харківського товариства любителів природи – В.Г. Аверіна, опублікував у своїй другій статті в черговому науковому збірнику «Бюлетені Харківського товариства любителів природи» – «Бабочки, летающие на меловых горах в Воронежской губернии в Валуйском уезде».

В 1916 році М.І. Котов узяв також участь у проведенні весняної виставки, присвяченої охороні природи, яка проходила під егідою Харківського товариства любителів природи. На виставці він прочитав доповіді про власні спостереження за степовою та крейдянною рослинністю. У цьому ж році, М.І. Котов узяв участь в екскурсіях по околицях Харкова, під час яких збирав рослини і вів спостереження за метеликами. У результаті, знову у «Бюлетенях Харківського товариства любителів природи» він опублікував дві статті:

«Весенние экскурсии в окрестностях г. Харькова» – у співавторстві з В.Я. Шідловським, та «Очерк бабочек и гусениц, встречающихся осенью в ближайших окрестностях г. Харькова».

У 1917 році Михайло Котов продовжив власні дослідження з ентомології і опублікував іще одну статтю в «Бюллетенях Харківського товариства любителів природи», під назвою «Из жизни гусениц местных бабочек».

Захоплення М.І. Котова ентомологією і ботанікою в цей період свідчить, що ще перед вступом до Харківського університету він вагався, щодо вибору природничого спрямування. Водночас, у вересні 1917 року вступає до природничого відділення фізико-математичного факультету, де отримує змогу вивчати обидві науки, щоб в подальшому вибрати одну – ботаніку.

Згодом захоплення М.І. Котова ботанікою виросло до такої міри, що з 1918 року займатися в рамках вивчення рослинності Харківської губернії йому було уже не настільки цікаво, як раніше, і область дослідження молодого вченого охопила всю Україну.

У 1918 році припинило діяльність Харківське товариство любителів природи. Водночас, М.І. Котов почав працювати у студентському гуртку натуралістів при Харківському університеті. У цьому гуртку він спочатку був заступником голови, а в останній рік (1919) – головою. До цього часу відноситься організація постановки колективних фенологічних спостережень в околицях міста Харкова. Згодом, у 1923–1924 роках, ця робота була перенесена вченим до Української метеорологічної служби (Укрмету), і вже там лягла в основу організації фенологічних спостережень в околицях Харкова.

Навчаючись в Харківському університеті, М.І. Котов за сумісництвом працював також у 1919 році інструктором курсу Народної освіти (позашкільної освіти). Зокрема, він брав участь в організації екскурсійних курсів і екскурсійної виставки при Харківській губернській Наросвіті і керував екскурсіями вчителів народних шкіл.

1 жовтня 1920 року в Харкові відбулася профспілкова конференція, де було обрано Дорожній комітет профспілки робітників і службовців залізничного і водного транспорту. Його головою став К.А. Маслов. Для управління профспілковими комітетами був створений апарат Дорпрофсожу, куди входили комітети: дорожнього нормування, тарифно-економічний, оргінструкторській, культурно-масовий, організаційно-виробничий.

При вирішенні цих завдань комітету, виконувалося головна вимога часу – якнайшвидше відновлення транспорту. Для цього була потрібна підготовка кадрів. Саме до вирішення цього завдання був залучений Михайло Котов. Він за сумісництвом в цей час (1920) читав лекції по біології залізничникам при спілці Дорпрофсож [4, арк. 3].

Близьке знаходження із залізницею дало М.І. Котову можливість зайнятися дуже цікавою темою про вплив масових переміщень і громадянської війни на склад рослинності України. Виявилось, що шляхом заносів в період громадянської війни флора України збагатилася багатьма іноземними рослинами. Через рік М.І. Котов публікує результати своїх досліджень в «Українському ботанічному журналі» в статті «До питання про те, як поширюються тепер рослини на Україні заносами», яка стала однією з перших праць в Україні, присвяченій проблемі адвентивізації національної флори.

У цей період у Михайла Котова сформувалися наукові зв'язки із Києвом, які згодом вилились у призначення вченого на посаду спеціаліста-геоботаніка Ботанічної секції сільськогосподарського наукового комітету. А з переїздом комітету до Харкова, вся наукова робота Котова тісно пов'язалася з Наркомземом.

До роботи в Наркомземі вчений цікавився несправжніми степами. Згодом ця зацікавленість переросла у масштабне дослідження по вивченню рослинності причорноморських степів. Друком результати дослідження виходять лише у 1926 році в Наукових записках по біології Наркомосвіти.

Упродовж 1920 року М.І. Котов цікавився рослинністю південних регіонів. Він взяв участь у експедиціях до Криму і Кавказу. У ході вивчення

рослин даних територій, Котов познайомився з професором Таврійського університету М.І. Кузнецовим. Оскільки їхні інтереси збігалися, вчені вели активну співпрацю. У ході співпраці М.І. Кузнецов опублікував один із перших підручників Таврійського університету – «Географія рослин». Для М. Котова отримана інформація стала базою для подальших досліджень, що вилилися у низку статей дещо пізніше (1925–1926). Робота з Кузнецовим надихнула молодого Котова ще активніше зайнятися геоботанічними дослідженнями в подальшому.

Під час навчання в Харківському університеті у М.І. Котова була перерва на один рік (із лютого 1920-го до 3 березня 1921-го року). Ця перерва була пов'язана із призивом вченого до рядів Червоної Армії (облікова картка Харківського воєнкомату, категорія 44, № 1071). Михайло Котов потрапив до залізничного батальйону, де працював у якості техника на залізниці [4, арк. 3]. Робота на залізниці сприяла подальшим спостереженням вченого за рослинністю, занесеною на територію України з інших країн.

Із Харківського залізничного 3-го корінного парку був відкомандирований в Академію Теоретичних Знань (колишній Університет, а згодом Інститут народної освіти) для завершення освіти, згідно з договором Раднаркому «Про учбову мобілізацію студентів для закінчення освіти».

У липні 1921 року в Харкові при Наркомпросі було організовано Науковий комітет. У цей час М. Котова за рекомендацією професора С.Ю.Семковського (завідувача кафедри діалектичного матеріалізму Харківського університету) та марксиста А.І. Машкіна було призначено на посаду секретаря Наукового комітету Наркомпросу [4, арк.4]. Михайло Котов став першим секретарем цього комітету. Вчений перебував на посаді секретаря до грудня 1921 року.

Цей період в житті Котова пов'язаний з організаційною роботою, а зокрема: організацією науково-дослідницьких кафедр, організацією Комітету сприяння вченим тощо.

Котов був іще студентом, коли у червні 1922 року його прийняли на посаду геоботаніка Сільськогосподарського наукового комітету Наркомзему УРСР. Згодом наукові зв'язки М.І. Котова з Києвом зміцніли, і в цьому ж році його призначили на посаду заступника голови Бюро сільськогосподарських наук при Наркомземі. Вчений проводив науково-організаційну роботу, а також брав безпосередню участь у переведенні Сільськогосподарського наукового комітету із Києва до Харкова. На цій посаді Котов пробув до 1923 року. Наукова робота в цей час виражалася у підготовці, обробці і зборі матеріалів для «Ботанічного путівника по околицях міста Харкова» як посібника для ВНЗ [4, арк. 4].

Сільськогосподарський Науковий Комітет України був осередком сільськогосподарської науки в Україні у 1920-х роках. Фактично його розвиток почався з 1922 року, коли Комітет став центральною установою в рамках Наркомзему УРСР, яка закладала й об'єднувала досліди з різних ділянок сільськогосподарської науки а також вела деяку практичну й освітню роботу в галузі агрономії. Тоді його центр було перенесено до Харкова, чому активно сприяв Михайло Котов, але й надалі частина діяльності залишилася в Києві (зокрема видавництво). Працею Комітету керували Президія (перший голова Сергій Веселовський, науковий секретар Олександр Яната) і Наукова Рада. М.І. Котов, був, зокрема, заступником голови у 1922–1923 роках. Наукова праця велася в секціях, (рільництва, ґрунтознавства, ботаніки, тваринництва, меліорації, метеорологічній, економіки сільського господарства, охорони природи та ін.), спеціальних комісіях тощо [5].

Сільськогосподарський науковий комітет України об'єднував майже всіх дослідників сільського господарства і споріднених наук України. Серед них слід згадати: агрономів Олександра і Олексія Филиповських, ґрунтознавців Володимира Крокоса і Олексія Соколовського, геологів Володимира Різниченка, Павла Тутковського і Федора Полонського, ботаніків Михайла Котова і Євгена Вотчала, ентомолога Іринарха Щоголіва, зоолога Миколи Шарлеманя, метеорологів і кліматологів Миколи Данилевського, Василя

Огієвського, Бориса Срезневського; гідролога Євгена Оппокова (керівник Меліораційної Секції) та інших [5].

Із червня 1922 року Михайло Котов разом з професором О.А. Янатою виступав щодо охорони Асканії-Нової. Так, М.І. Котову, у якості офіційної особи довелося взяти участь у з'їздах по захисту рослин від шкідників у 1-ій сесії Асканійського комітету та в 1-му з'їзді з виробничих сил України [4, арк. 5]. На цих з'їздах Котов читав доповіді. Вченим було опубліковано низку праць у різних виданнях, присвячених темі скликання Асканійського комітету. Зокрема, – це: «Совещание ботаников по участию в районировании Украины и в работах Аскании Нова», «О предстоящем созыве первой сессии Асканийского Комитета», «Первая сессия Асканийского комитета», «Асканійська комісія при Наркомземі». Таким чином, за сприяння О.А. Янати Котов розпочинає природоохоронну діяльність, активно пропаговану ще Харківським товариством любителів природи.

У грудні 1922 року М.І. Котов завершує навчання у Харківському університеті (Харківському інституті Народної освіти).

Висновки. Отже, формування наукового світогляду М.І. Котова зумовили наступні чинники:

- навчання у Харківській 3-ій чоловічій гімназії (1907–1915) – з'явилася любов до природознавства, Котов почав цікавитись ентомологією;

- членство у Харківському товаристві любителів природи (1915–1918) – знайомство з В.І. Талієвим та В.Г. Аверіним, участь у різноманітних екскурсіях, проведення спостережень з ентомології, зацікавлення геоботанікою, видання перших праць з обох наук;

- навчання у Харківському університеті (1917–1922) – робота у студентському гуртку натуралістів стала логічним продовженням діяльності Котова, розпочатої в Харківському товаристві любителів природи; начитка лекцій при спілці Дорпрофсож, а згодом і служба у залізничному батальйоні сприяли зацікавленню вченого адвентивними рослинами; участь у експедиціях до Криму і Кавказу та знайомство з М.І. Кузнецовим сприяла поглибленим

дослідженням Котова в галузі геоботаніки; робота на посаді геоботаніка у Сільськогосподарському науковому комітеті та знайомство з його науковим секретарем – О.А. Янатою стали базою для природоохоронної діяльності М.І. Котова.

На подальший життєвий шлях і наукові дослідження М.І. Котова сильно вплинули події періоду формування наукового світогляду вченого, адже в них було закладено основу його подальшої праці.

Список використаної літератури

1. *Барбарич А. І.* Пам'яті Михайла Івановича Котова / Барбарич А. І., М'якушко Т. Я., Протопопова В. В. // Укр. ботан. журн. – 1979. – Т. 36, № 3. – С. 275–276.
2. *Доброчаєва Д. М.* Наукова спадщина Михайла Івановича Котова (до 90-річчя з дня народження) / Д. М. Доброчаєва, В. В. Протопопова // Укр. ботан. журн. – 1987. – Т.43, № 1. – С. 97–99.
3. *Лоскот Н. П.* Михайло Іванович Котов (до 80-річчя з дня народження і 65-річчя наукової діяльності) / Н.П.Лоскот, В.В.Протопопова, В.І.Чопик // Укр. ботан. журн. – 1976. – Т. 33, № 5. – С. 547.
4. *ЦДАВОВ* України, ф. 166, оп. 12, № 3735. М. І. Котов, арк. 1–10.
5. *Присяжнюк М. В.* Діяльність сільськогосподарського наукового комітету України з координації галузевих досліджень у 20-х рр. ХХ століття [Електронний ресерс] / М. В. Присяжнюк // Історія науки і біографістики. – 2010. – № 4. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2010-4/10_prysyazhnyuk.pdf